

10. tematika

Középkori kultúra (művelődés, román és gótikus építészet, reneszánsz kultúra, szerzetesi életforma)

I. MŰVELŐDÉS

A középkorban (476–1492) a művelődéshez a társadalom egyes rétegei nagyon különböző szinten és mértékben juthattak hozzá. A művelődésre jellemzően a papságnak, a nemességnek, és az érett középkortól a polgárságnak volt lehetősége társadalmi és vagyoni helyzeténél fogva, a parasztság/jobbágság soraiból az egyházi pálya (pap, szerzetes) jelenthette a kiemelkedést.

1. Egyházi művelődés

A középkorban az oktatás és a tudományos tevékenység egyházi intézményekben zajlott, és alapvetően meghatározta a vallásos világkép. A társadalom többsége számára a művelődés kizárólagos fóruma a mise volt, ahol a prédikációk, az egyházi énekek, a szertartás közvetítette a követendő mintát, értékeket.

1.1. Alapképzés

A képzés a kolostorokban, plébániákban és káptalanok központjában zajlott, és az volt a cél, hogy a tanulók elsajátítsák a latin nyelvű szövegek olvasását, a liturgia részét képező egyházi énekeket.

A középkori oktatás koncepcióját Alkuin nevéhez szokás kapcsolni, aki Nagy Károly frank császár gyónatópapa, teológus volt (VIII–IX. század fordulója). Az ő irányítása mellett kialakított frank iskolarendszer terjedt el Európa nyugati kereszténységhez kapcsolódó országaiban. Alkuin javaslatára támogatta Nagy Károly az iskolák építését, hogy minden plébánián működjön oktatási intézmény. Ennek köszönhetően minél több gyerek részesülhessen oktatásban, váljon pappá, szerzetessé, vagy legyen képes az állam hatékonyabb működésének biztosítására a hivatali feladatokat ellátni. A plébániákban zajló alapképzést a kolostori vagy székesegyházi iskolákban lehetett továbbfejleszteni a grammatica (nyelvtan), a fogalmazás (próza és verses szövegek alkotása) és a csillagászat, matematika terén.

A nagyobb kolostori intézményekben már különvált a világi papság és a szerzetesek képzése. A szerzetesrendek között voltak olyanok, akik kiemelten foglalkoztak oktatással (pl. domonkosok az egyetemi képzésben), de saját rendtagjainak képzését minden rend maga végezte.

1.2. Felsőfokú képzés – az egyetem (universitas)

Ezek az intézmények a szaktudományos képzést tették lehetővé, és megszületésükben jelentős szerepet játszott a városfejlődés, a szellemi élet élénkítése és a szakemberigény. Ez a képzési szint azonban továbbra is csak nagyon kevesek kiváltsága volt, és csak férfiak tanulhattak.

Néhány fontosabb intézmény: 1088, első egyetem: Bologna (római jog), XII. sz. második fele: Párizs (Sorbonne), Oxford, XIII. sz. Cambridge, Padova, XIV. sz. Közép-Európa (Krakó, Prága, Bécs). A Magyar Királyságban: Pécs (Nagy Lajos) 1367, Óbuda (Zsigmond) 1396, Pozsony (Mátyás) 1467, de ezek az intézmények az anyagi és szellemi források csekély volta miatt hamar megszűntek.

Az alapító lehetett pápa, más egyházi vezető vagy világi uralkodó, de pápai kiváltságlevél legitimálta az alapítást. S bár az egyetemek a hallgatók és tanárok szabad egyesületeként működtek, ún. universitást alkottak (a középkorban ez nem a tudományok



egyetemességét, hanem a testület egységét jelentette), az irányítás egyházi kézben volt. Fenntartásukat gyakran világi vagy egyházi előkelők adományaiból fedezték.

Jellemző sajátosságai alapján a középkori egyetemek két típusba sorolhatók:

- párizsi típusú egyetem: az egyetem rektorát a tanárok választották, de az egyházi hatóság (az egyetem kancellárja) erősítette meg tisztségében. Ilyenek voltak a francia, az angol és a német egyetemek.
- bolognai típusú egyetem: az egyetemi polgárok választottak maguk közül rektort egy-két évre. Rektor csak egyházi rendhez tartozó (klerikus) személy lehetett. A tanároknak tanítási jogot ő adományozhatott. Az itáliai és a spanyol egyetemek követték ezt a mintát, de ezt követte a krakkói egyetem is.

Az egyetemeknek céhszerű autonómiája volt, és elláttak érdekvédelmi funkciókat is. A városi önkormányzatokhoz hasonlóan az egyházi és a világi hatalom ellen folytatott küzdelemben nyerték el függetlenségüket. Pl. bár az egyetemek városokban működtek, nem a városi bíróság ítél a diákok, tanárok ügyeiben, hanem a külön egyetemi bíróság, aminek lehetett akár pallosjoga is.

Az egyetem élén a rektor állt. Az intézmény a tananyagot szabadon határozta meg, de tanári szabadság már nem volt, egységesen ugyanazt kellett tanítaniuk az adott egyetemen. Egyéb jellemzők:

- latin nyelvű;
- tekintélyen alapuló oktatás (nem az egyéni ambíciók kibontakoztatása a fő cél);
- Biblia alapján vezettek le mindent;
- deduktív módszerrel, vitákon, kérdéseken keresztül dolgozzák fel az anyagot;
- elméleti képzés, nincs gyakorlat (orvosok max. disznót boncoltak);
- hosszú képzés: „Jó pap holtig tanul.”

Négy fakultás működött, ebből az első az ún. alapozó képzés, és ha a hét szabad művészetben jártassá vált valaki (*septem artes liberales*), akkor kaphatott mester címet. A szabad művészetek elsajátítása 6 évig tartott: általában 14 éves kortól 20 éves korig. Ezután három felső fakultás közül választhatott: jogi, orvosi, teológiai, ezek adtak doktori címet. A hét szabad művészet:

- trivium (*grammatika*: latin nyelvtan, latin írók olvasása, *retorika*: latin beszéd és fogalmazás, *dialektika*: formális logika, vitatkozás és érvelés);
- quadrivium (*aritmetika*: számítani alapműveletek, geometria: szerkesztés, mértan, *asztronómia*: csillagászat, földrajz, *muzsika*: egyházi ének).

A középkori egyetemek nem kizárólag felsőoktatási intézmények voltak. Az egyetem ellenőrzése alatt zajlott az alsó és középfokú oktatás jelentős része, hiszen a kollégiumokban a gyerekek már nyolcéves koruktól tanulhattak.

Speciális csoportot alkottak a goliardok, azaz csavargó klerikusok (pl. Francois Villon), az ő életüket örökítette meg a *Carmina Burana* című gyűjtemény.

1.3. Skolasztika

A XII. századra alakult ki a székesegyházi iskolákban (innen a neve). Az érett középkor túllépett a korai középkor világmagyarázatán (a földi élet csak egy átmeneti állomás), s egyre többeket foglalkoztatott az őket körülvevő világ megismerése, leírása. A skolasztika muzulmán–keresztény kölcsönhatásból született, másképp fogalmazva az arabok által közvetített ókori bölceleten alapuló keresztény filozófia. A teológia azonban kiemelt szerepű maradt továbbra is: „A filozófia nem más, mint a teológia szolgátlánya.”

Legjelentősebb alakja Aquinói Szent Tamás (*Summa Theologicae*), itáliai domonkos teológus, aki a hitelveket filozófiai alapokra helyezte, rendszere a tomizmus. Szerinte:

- Isten létezése észérvekkel is belátható, azaz a teológiát tudományos alapokra helyezte. Ugyanakkor rögzítette a teológia elsőbbségét.
- Ez a logikai alapon álló, kételkedő, okokat kereső gondolkodás viszonylag szabad utat jelentett a tudományok fejlődésének.

2. Világi művelődés

Annak ellenére, hogy a középkorban az egyháznak jelentős befolyása volt a mindennapi cselekedetekre („Istennek tetsző cselekedetek”) létezett világi jellegű képzés is.

2.1. Nemesség és a lovagi kultúra

A nemesi származású gyerekek számára rendszeres oktatást-nevelést tartottak szükségesnek, bár nem annyira elméleti, inkább a nemesi életvitelhez szükséges katonai, harcászati ismeretekre helyezték a hangsúlyt. A királyi és a jelentősebb főúri várakban zajló képzés (gyermekkorban apródok, kamaszként fegyverhordozók) jellemzői:

- Mivel a lovag fegyverei (nehéz páncél, dárda, kard) nagyon drágának számítottak, ezért csak nemesek vehettek részt benne.
- Kiskoruktól tanultak apródként a nemesi ifjak egy hűbérúr udvarában, próbákat kellett teljesíteni. A kisebb birtokkal rendelkezők számára is ez a felemelkedés lehetősége.
- Elsősorban a hűbéres viszonyban kialakult magatartásformákból merítették eszményeiket (alázat, készség a segítségnyújtásra), eskütétel, de emellett fontos ideál a legyőzhetetlen, hős harcos, aki a fájdalmat, az esetleges elgyengülést tökéletesen álcázza. (Ma is lovagiasnak tartják a nőket, elesetteket védelmező, érzékeny férfit.)
- A lovag legfőbb erényei a hősiesség (vitézség) és a bölcsesség (megfontoltság) voltak, s ezeknek egyensúlyban kellett lennie. A lovagok körében jelentek meg az illedelmes magatartás korunkban is elfogadott elemei: a nő iránti tisztelet (Mária-kultusz), a becsületes viselkedés.
- Békeidőben lovagi tornákat rendeztek, ahol a lovagok a vitézségüket és erejüket elsősorban imádott hölgyüknek mutatták meg. A lovagi költészetben ezért olyan sok a nyílt vagy burkolt erotikus elem (trubadúrok, minnesängerek (Walter von der Vogelweide). Eszményeiket tükrözik az ún. lovagregények, eposzok (pl. Roland-, Nibelung-ének) is.

2.2. Polgárság kultúrája

A kézműves és kereskedő családok fiúgyermekai jellemzően apjuk foglalkozását vitték tovább, azaz szakmai képzésük otthon és/vagy a céheken belül történt. Ha értelmiségi pályára szánta őket a család, vagy kívántak ők lépni, akkor az iskoláztatásnak azon fázisait teljesítették, amiről az 1. vázlatpontban szó esett.

II. ROMÁN ÉS GÓTIKUS ÉPÍTÉSZET

1. Kialakulása

A romanika a XI–XIII. század stílusirányzata, s a római katolikus Európában mindenhol megfigyelhető a hatása. (T1)

A gótika a XII. század derekán Franciaországban fejlődött ki (Párizs–Reims térség), innen terjed el és vált a XIII. század végére egész Európában uralkodóvá, a bizánci kultúra hatása alatt álló országok kivételével. (T2) A változásokat segítette az egyházon belül meginduló megújulási mozgalom és az új szerzetesrendek megalakulása is. (T3)



2. Társadalmi, gazdasági háttér

A XII. században a keresztes hadjáratok és a lovagság eszméje egyesítették az európai országok közötti kapcsolatokat és hatásokat. Jelentős szerepet játszott a nyugat-európai építészet fejlődésében, hogy megismerkedtek Bizánc és az iszlám világ kultúrájával. A gótikus építészet létrejöttének előfeltételeit a XI–XII. században meginduló társadalmi és gazdasági fejlődés teremtette meg. A gótika háttérében a hit megújulása mellett a városokban központosuló kézműves ipar és kereskedelem gyors fellendülése és ezzel a városok és polgárságuk gazdasági megerősödése, politikai súlyának növekedése állt.

A romanika korában a kőépítkezés az egyház és a társadalom legfelső vagyonos rétegeinek a privilégiuma volt, s bár a gótika korában a nagyobb megrendelők továbbra is a királyok, az egyház és a főnemesi udvarok voltak, azonban megnőtt a polgárság szerepe (katedrálisok, városházák). A székesegyházak több évtizedig, évszázadig épültek, a középkori technika legnagyobb teljesítményét jelentették. A katedrálisok világi célokat is szolgáltak, gyakran ott tartották a városi tanács és a céhek gyűléseit. A későbbiekben a városházák is a gótikus székesegyházak stílusában épültek fel.

A nagy építkezések, a kegytárgyak készítése a kézművesség fellendülését támogatta. Céhekbe tömörültek az építőmesterek, az ötvösök, szobrászok és festők, az építőműhelyek társulásként működtek. Vándor kőművesek és kézművesek városról városra, országról országra vitték tovább az új ötleteket, ezért az egyes stílusjegyek az adott területre jellemzőek és gyakran magán a gótikán is túlmutatnak.

3. Román kori építészet

Jellegzetes épületfajta a templom, a kolostor, illetve a vár. Az épületek jellemzői:

- súlyos zártság, ezáltal ezek az építmények erődökre emlékeztetnek, s azt az érzést sugallták, hogy a hívők biztonságban érezhetik magukat a külső támadások, vagy akár a szakrális értelmű gonosz ellenében is;
- vaskosak a falak és a támfalak, mert csak így tudják a boltozati nyomást levezetni, s a súlyos falakat megtámasztó zömök, egymást váltogató pillérek, oszlopok kívül is, belül is masszív erőt árasztanak;
- kőből készült dongaboltozatot használt, ami egységes, harmonikus hatást kelt. Két dongaboltozat derékszögű találkozásából született meg a keresztboltozat;
- a homlokzatot tornyok fogják közre;
- a templomokat díszítő szobrok testtartása, arckifejezése merev, az ábrázolás nem törekszik az egyediségre vagy az érzelmek kifejezésére.

A templom alaprajza meghatározott formát követ:

- a templomnak „feje”, „nyaka”, „karja”, „hasa”, „lába” van, Krisztust szimbolizálja, a templom kereszt formájú alaprajza az ő feszületét mintázza.
- jellemző típus a háromhajós bazilika.

A stílust reprezentáló építmény: pl. wormszi székesegyház, mainzi dóm.

4. A gótikus építészet

A román stílus zömökségével szemben a könnyed, szinte súlytalannak tetsző, égbe törő gótikus katedrálisok a mennyek dicsőségét, a „diadalmas egyház” hatalmát hirdetik, az épületek szinte lebegni látszanak. A gótika kettősségét, a korszak ellentmondásosságát jól mutatják az égbe nyúló szentélyek az egyik oldalon, melyek fölfelé irányították a földi létben kiszolgáltatott halandó figyelmét, a másik oldalon pedig egy sajátos realizmus. A rendkívül törekeny földi létet – mely ki van téve rablóbandáknak, kiskirályoknak,

királyoknak, báróknak, járványoknak, nyomornak és szenvedésnek – mélyen átítatja a túlvilági remény, amit a felfelé törekvő tornyok, a fény, a díszítés fejez ki.

Az épületek legfőbb jellemzői:

- A templomok térarányai karcsúvá teszik az épületet, hiszen a főhajók magassága a francia székesegyházakban a szélesség két-háromszorosa is lehet.
- Legfőbb törekvés a térrészek egyesítése magasba törő, áttekinthető, erősen bevilágított térré.
- Eltűnnek a hatalmas és vastag falfelületek: karcsú pillérek, keskeny bordák tartják az egész épületet.
- A rendkívül karcsú s egyre nagyobb ablak- és ajtónyílásokat közrefogó keskeny faltestek nem voltak elegendők a boltozatok oldalnyomásának felvételére, ezért ezeket a falsíkra merőleges támpillérekkel támasztották meg. A támpillérek felületei kezdetben egyszerűek, tagolatlanok, később azonban kőrácsokkal gazdagon díszített szoborfülkékkel, kis tornyocskákkal oldották fel. A tér lezárására előszeretettel alkalmaztak csúcsíves megoldásokat.
- Az egyik legfontosabb újítás a fény beengedése a román korban még félhomályos templomi térbe. A jellemzően igen nagy méretű ablaknyílásokat színes üvegezéssel zárták el, ezért a belső tér világos. A korábban zárt templomok „megnyitása” szimbolikus jelentőségű, egy új világszemlélet megnyilvánulása.
- A fő homlokzatokon található, az épülettömeg uralkodó elemeit alkotó, égbe törő tornyok négyszöghasáb tömegét támpillérek, fiatornyok, fülkék és íves magas ablakok tagolják függőlegesen, monumentális hatást keltve.
- A templomhomlokzatok jellemző elemei a gazdagon díszített kapuzatok, a fülkékbe épített szoborgalériák és a hatalmas méretű rózsablatok, az ablakokban, majd az épület több pontján is díszítő elemként pazar faragású kőcsipke jelenik meg. A falak csipkézése légies hatást kelt.
- A merev román szobrokkal szemben a gótikus szobrok légiesek, valósággal élnek, érzelmek jelennek meg az arcokon, egyedi jellemvonásokat is ábrázolnak, megjelenik pl. a szépség, a csúfság, az öröm, a harag, az iszonyat, a félelem, a boldogság ábrázolása. A ruhák redőzete még eltakarja, de már sejteti az eleven testet. A késői gótikában egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a misztikus lények, szörnyek és angyalok.

A stílust reprezentáló építmény pl. kölni dóm, reimsi székesegyház, chartres-i katedrális.

III. RENESZÁNSZ KULTÚRA

1. Kialakulása

A reneszánsz szó újjászületést jelent, amit elsősorban az antik kultúra újjászületéseként szokás értelmezni, de vonatkozhat az európai kulturális élet általánosságban vett megújulást hozó újjászületésére is. A reneszánsz Észak-Itáliában (Firenze, Milánó, Vence, Róma), a XIV. században bontakozott ki. **(T2)** A reneszánsz a XV. században korszakul elterjedt Európában, hatásköre azonban földrajzilag jóval korlátozottabb, mint pl. a gótikáé, hiszen vagy ott terjedt el, ahol a gazdasági és társadalmi fejlődés (polgárosodás) megteremtette az alapot befogadására, vagy valamely uralkodó vagy befolyásos főúr vált hívévé (pl. Hunyadi Mátyás, Vitéz János). **(T3)**



2. Társadalmi, gazdasági háttér

Észak-Itália más gazdasági és társadalmi fejlődési utat járt be, mint Európa többi része. A XIV. századra sokkal kevésbé volt feudális, a földbirtokos nemesség anyagi lehetőségeit és befolyását tekintve gyengébb volt a levantei kereskedelemből és ehhez kapcsolódó ipari fejlődésből meggazdagodó városi nagypolgárságnál. **(T1)** A gazdaságilag megerősödött polgárság igyekezett a maga világszemléletét érvényesíteni. Az iparból, kereskedelemről élő és gazdagodó polgárságot a piac szélesedéséből remélt haszon is a technika fejlesztésére, azaz új ismeretek megszerzésének támogatására kényszerítette. Az ő megrendeléseik nyomán, de a kíváncsiságtól (is) hajtva a kor tudósai, technikusai törekedtek újabb, s egyre tökéletesebb eszközök, szerkezetek alkotására, új eljárások kidolgozására. A reneszánsznak köszönhetően nagy technikai és tudományos felfedezések nyomán a geocentrikus világkép széthullott. A reneszánsz ember egyik legnagyobb élménye, hogy formálójá lehet a maga világának.

3. Humanizmus

A reneszánsz eszmei háttere a humanizmus avagy emberközpontúság. Keresték a harmóniát az emberben és az ember környezetében, s azt gondolták, ennek eléréséhez jobban meg kell ismerni magát az embert és azt a bizonyos környezetet. Ez a felfogás lehetővé tette a tudományos fejlődés alapja is. A humanista műveltség antik hagyományokra épített, de amit létrehozott, az nem a régi felújítása vagy utánzása, hanem saját koruknak megfelelő, annak viszonyait kifejező új kultúra volt.

Az emberközpontúság az evilági valóságot, az élet szépségét állítja előtérbe, szívesen ábrázolva az emberi testet, a természetet. Jellemzi, amely tiszteli a személyt, a magánembert. Az emberi ábrázolása (szépség, csúfság, öröm, bánat, fájdalom, esendőség stb.) már a gótikában megjelent, de a reneszánsz idején került központba az egyéni, világias önkifejezés, a magánember egyéni hangja, érzelmei, aki önmagában való értéket képvisel. A humanisták szerint az élet örömei, élvezete is hozzátartozik a teljességhez és a személyiséghez. Az élet célja, hogy ez az individuum a maga teljességében élje életét, s minél tökéletesebben kifejezhesse önmagát, megtalálja az ő egyedi szerepét, funkcióját. Ez az aktivitás jelentkezik a művészetekben, a művészetek szeretetében, a megismerés iránti vágyban.

A középkorban az ember a kultúrát vallási élményként élte át, a reneszánszban a műveltség különvált a vallástól, s a figyelem központjába az ember került (az ember a teremtés csúcsa). Ebből következik, hogy a reneszánsz idején az egyház befolyása folyamatosan csökkent, illetve átalakult, hiszen az evilági élet, a környezeti és az emberi szépség hangsúlyosabbá vált. A gondolkodók között terjedt a panteizmus eszméje, aminek a lényege, hogy az isteni erő voltaképpen a természetben állandóan jelenlévő erő, s törvény. Mindez nem azt jelentette, hogy az emberek ne lettek volna vallásosak, csak a művelt körökben ennek a tartalma megváltozott, sokkal erőteljesebbé vált a személyes hit, mint az intézményes egyházi szertartások. Olykor azonban ez a hit világias, az élet örömeit, szépségeit élvező, az ember evilági feladatait és céljait, lehetőségeit kutató, a bibliai témák is több esetben világias szellemben jelentek meg. A reneszánsz templomok is a pápák hatalmának és gazdagságának büszke hirdetői egyben.

A humanizmus azonban az elit kultúrája volt, hiszen olyan alpműveltséget feltételez, aminek nagyon kevesek lehettek birtokában. A humanisták létszáma tehát mindössze néhány ezer fő Európában, a kulturális haladásnak hatalmas lendületet adott, s az ismereteket szélesebb tömegekhez is eljuttatta a kor egyik legnagyobb találmánya a könyvnyomtatás. A humanista kultúra nyelve még a latin, de egyre több tudós és gon-

dolgozó használta saját anyanyelvét (is) alkotásaiban, ha nem tekintette tudós munkának írását.

4. Művészetek

A humanisták hittek az emberben lakozó hatalmas alkotóerőben, az egyéniségben, a művészi lét sajátosságos voltában, így a kor embereszményének megfelelően a legtöbb reneszánsz művész sokoldalúan képzett alkotó festő, szobrász, ötvös és építész egy személyben, sőt van közöttük, aki emellett kiváló verseket is írt vagy tudós tevékenységet is folytatott (pl. Leonardo da Vinci). A polihisztor a reneszánsz eszménye.

A középkorhoz képest mindenképp nagy változás, hogy a reneszánsz művészekben erős volt a hírnév, az evilági dicsőség (és gazdagság), ugyanakkor a halhatatlanság utáni vágy. Az alkotó névtelensége megszűnt, alárendelt helyzete azonban abból a szempontból továbbélt, hogy kevesen válhattak a megrendelőktől (illetve mecénásoktól) független alkotókká. A legnagyobb művészetpártolók (mecénások) gazdag polgárok, királyok vagy nemesek voltak, akik a művészeknek számos megrendelést biztosítottak, vagyonuk révén a művészeteket és a kultúrát támogatták. Mecénások pl. a Medici-család Firenzében, a Viscontiak, Sforzak, II. Gyula.

Kiemelkedő alkotások és alkotók: Pl. firenzei dóm, Szent Péter-székesegyház a Vatikánban, Botticelli, Michelangelo, Leonardo da Vinci, Raffaello.

4.1. Építészet

Az élet teljességét hirdette az antik mintákat követő építészet is, hiszen ennek újjászületését hirdették. A romanika és gótika korában elsősorban a templomok építése kapott hangsúlyt, a reneszánszban azonban kiemelt szerepet játszott a világi építészet is.

Alapvető esztétikai kritérium lett a harmóniát sugalló arányosság és szimmetria, a tér centrális felfogása, térlefedéseknél pedig a kupolát használták. A reneszánsz egyik meghatározó jellemzője a vízszintes tagoltság, amit oszlopokkal, árkádokkal, ablaksoffokkal és hangsúlyos párkányokkal értek el. Gyakran használtak antik épületelemeket: a görög és a római oszloprendeket, lépcsősort, timpanont vagy kupolát, a belső udvar kialakítására pedig átriumos megoldást, a loggiákat, lépcsőket kísérő balusztrádot (mellvédet).

A belső tereket márvánnyal burkolták, a falakat festéssel díszítették, de kiegészítésként gyakran alkalmaztak gipsz stukkókat. A festés és a stukkó mellett kedvelt díszítőelemek a faragott akantuszlevelek, mennyezetkazetták, rozetták, gyöngysorok, gyümölcs- és virágfüzérék, a színes, mázas kályhacsempék. Ez a korszak divatba hozza a fajszt és a majolikát. Gyakran találkozhat a reneszánsz épületeket szemlélő látogató puttókkal, meztelen gyermekalakokkal.

4.2. Festészet

A humanista szemléletnek köszönhetően fontossá vált a festészetben is a mozgások, érzelmek természetességének visszaadása, az arányosság és az emberi szépség. Ezt nagyban elősegítette az élő modell után való rajzolás. A témaválasztás is megújult, a bibliai és mitológiai témák mellett és helyett egyre gyakrabban megjelent a mindennapi élet ábrázolása. Mindenképp kiemelendő a portréfestészet jelentősége: a megrendelő saját vagy családtagjainak portréi alkalmat adtak az egyéniségek ábrázolására, egyben egyedülálló forrásai a mentalitástörténetnek.

A természeti jelenségek megfigyelése konkrétan megjelenik a képeken, hiszen gyakran alkalmaztak természeti háttereket, visszaadva a táj és az ember összhangját. A részle-



tek pontos megfigyelése az ábrázolás valóságosságát nagyban elősegítette, s ezt segítette a gazdag és élénk színvilág is.

A festészetben is érvényesült a perspektíva, sőt itt az építészetnél tágabb tér nyílt az új ábrázolásmód alkalmazására. (A perspektivikus ábrázolás voltaképpen a térbeli tárgyak sík felületre történő leképzése.) A megfigyelés azon alapul, hogy a valóságban ugyanakkora, ám a szemlélőtől nem egyenlő távolságra lévő tárgyak különböző méretűnek látszanak, a térbeli párhuzamos egyenesek pedig látszólag egy pontban találkoznak, ez az ún. enyészpont.

4.3. Szobrászat

A reneszánsz művészek e téren is visszanyúltak az antik hagyományokhoz, hiszen egyrészt a szobrok önálló, a faltól elváló alkotások, másrészt a romanika és a gótika mozdulatlan szobraival és frontális ábrázolásával szemben mozgalmassabb kompozíciókat alkottak. Újból felfedezték az antik korokban elterjedt kontraposztot, aminek legismertebb megjelenítője Michelangelo Dávidja.

Fontos a testek arányossága, amit az alapos anatómiai tanulmányok alapján készített aktok kiválóan érzékeltetnek. Antik hagyomány az is, hogy a szépség megjelenítése kiemelt érték, ahogy a szobrok egyénítése is az egyediségre, az öntudatra hívja fel a figyelmet.

IV. SZERZETESI ÉLETFORMA

1. Korai szerzetesség

1.1. A szerzetesség kialakulása

A korai szerzetesség a IV. században Egyiptomban jött létre (Remete Szent Antal), ahol ún. a remete közösségek működtek, s ezekből fejlődtek ki a hagyományos szerzetesrendek. Keleten Nagy Szent Vazul, nyugaton Nursiai Szent Benedek játszott ebben vezető szerepet. A szerzeteseknek jelentős szerepük volt a kereszténység terjesztésében. Elméletileg a társadalom bármely tagjából lehetett szerzetes (a jobbágyok számára sokáig ez jelentette szinte az egyetlen felemelkedési lehetőséget), a női rendek tagjait apácáknak nevezzük. A szerzetessé válást próbaidő (noviciátus) előzte meg. A novícius még szabadon eltávozhathott a közösségből, ha nem tudta vállalni a szigorú szerzetesi életet, illetve szerzetestársai is elküldhették, ha alkalmatlannak ítélték a feladatra. A kolostorokban gyakran éltek segítő munkát végző ún. laikus testvérek, akikre enyhébb szabályok vonatkoztak, mint a szerzetesekre.

1.2. A szerzetesi fogadalom

A szerzetesek a világi papokénál szigorúbb fogadalmat tettek, amely szerint életüket az alábbi elvek határozzák meg:

- világi élettől való elkülönülés, azaz monostorban vagy kolostorban élnék;
- a vallási és erkölcsi tökéletesség, szigorú életviteli előírások;
- elmélyült vallásosság, vezeklés;
- a hit terjesztése és erősítése;
- kötelezően hármass fogadalmat tesznek, de a szegénység, a tisztaság (azaz szűzesség) és az engedelmesség mellé a rend feladatainak megfelelő speciális fogadalom is társulhat, pl. az ápolórendek esetén betegek ápolása az isptályokban, oktatórendek esetén tanítás, stb.;

- gyakran végeztek fizikai munkát (lásd ora et labora), jelentős szerepük volt pl. a mezőgazdasági ismeretek megújításában (állat- és gyümölcsfajok nemesítése), de a kódexek másolásával meghatározó kulturális tevékenységet végeztek.

1.3. A bencések

Az első nyugati szerzetesrendet Nursiai Szt. Benedek alapította 529-ben, ők a bencés rendiek (Benedek-rendiek), központjuk Monte Cassino. Mivel a XI. századig ez volt az egyetlen nyugati szerzetesrend, ezért Európa sok országában alapítottak rendházakat, és úttörő szerepe volt a keresztény Európa kultúrájának kialakításában, terjesztésében, a hittérítésben. Vezetőjük az apát közvetlen a pápának van alárendelve, a világi egyház egyéb intézményeitől független. A szerzetesek önellátó, a lakott településektől távolabb álló monastorokat hoztak létre, ahol általában iskola is működött. Szigorú regulájuk határozta meg a napirendet, aminek az alapelve: ora et labora (imádkozzál és dolgozzál). Az ezredforduló gazdasági virágzása következtében a bencés rendi kolostorok jelentősen meggazdagodtak, s egyre világiasabb értékek felé kezdtek vonzódni a kolostorok lakói. A X–XI. században tehát őket is elérte az egyház válsága, az elvilágiasodás.

2. Az érett feudalizmus kora

A clunyi bencés apátságból kiinduló XI. századi egyházi reformmozgalom célja egyrészt az elvilágiasodott szerzetesség megreformálása, másrészt az egyház tekintélyének visszaállítása volt. A kolostorokon belüli világi életforma felszámolását célzó reformhoz csatlakoztak az európai kolostorok, sorban alakultak meg / újultak meg a szerzetesrendek.

2.1. Monasztikus rendek

A bencés regula által meghatározott felfogás nem volt mindenki számára eléggé aszketikus, voltak, akik a bencés templomokat túlzottan fényűzőnek, az evangéliumi szegénységgel való szembefordulásnak tartották. Az új szerzetesrendek kialakulásával párhuzamosan zajlottak a pápaság megerősödését eredményező, de évszázadokra hatalmi válságot hozó investitúraharcok és a Szentföld elvesztésével záruló kereszties hadjáratok (lovagrendek). III. Ince pápasága jelenti az intézmény fénykorát (XII–XIII. század fordulója), ekkor vált Szent Péter utódából „Krisztus földi helytartója”.

A szigorúbb életvitelt, az egyszerűség és szegénység elvét hirdették a csaknem állandó hallgatást fogadó karthauzi szerzetesek.

A ciszterciták az ősi, eredeti, szigorúbb bencés regulához akartak visszatérni úgy, hogy közben folyamatosan bírálták az ettől már elhajló, „elpuhult” bencéseket. A cisztereknek jelentős szerepe volt a korszerű mezőgazdasági módszerek, az ipari találmányok elterjesztésében.

A XI–XIII. században jelentős szerepet játszottak az Ágostonos rendek is. (Nevük Szent Ágostonra való utalás.) Egyik csoportjuk olyan világi papokból állt, akik a szerzetesek közül elsőként tartották fontos feladatnak a prédikálást és a lelkipásztorkodást. Másik csoportjukat ágostonos remetéknek hívják, ide tartozik az egyetlen magyar alapítású rend, a pálosoké.

2.2. Kolduló rendek

A városi szegénység elterjedése olyan új szociális problémákat vetett fel, amelyek megoldása mind a világi hatóságoknak (pl. felkelések), mind az egyházi vezetésnek (pl. az eretnekmozgalmak radikalizmusa felé sodródás, az egyház világi hatalmának bírálata) komoly nehézséget jelentett. Ezeknek a rétegeknek a megszólítása lett a kolduló ren-



dek feladata. A kolduló rendek már nem távol a világ zajától, hanem a településeken belül építették kolostoraikat, az emberek között éltek.

A ferencesek közösségét Assisi Szent Ferenc alapította a XIII. század folyamán, híveinek száma pedig rohamosan nőtt. Ferenc az apostoli szegénységhez, az ősegyházi eszmékhez való visszatérést hirdette. A ferencesek jelentős szerepet kaptak az oktatási intézmények, az egyetemek irányításában, munkájában is, betagozódtak a világi egyházi hierarchiába. Ferenc tanítványa volt Szent Klára, aki megszervezte a Ferenc-rend női ágát, a klarisszák rendjét.

A másik kolduló rend a domonkosoké. A közösséget Guzman Domonkos, egy kasztíliai pap alapította a XIII. században. Kialakulásuk inkább az eretnekmozgalmakkal való szembeszállásnak tudható be. A tudás fontosságát, létjogosultságát az eretnekekkel való vitákban bizonyították. A XIII. században alakuló egyetemeken a vezető tanárok javarésze közülük került ki (pl. Aquinói Szent Tamás). Az eretnekek elleni harc újabb átlomásaként, tapasztalatuk, rátermettségük elismeréseként az inkvizíció megalakulása után ők látták el ennek az intézménynek az irányítását is.

1. Mintatétel

A források és ismeretei segítségével mutassa be a román és a gótikus építészeti stílus jellemzőit! Térjen ki a korstílusokat meghatározó társadalmi és gazdasági viszonyokra is!

Feleletében térjen ki az alábbi szempontokra:

- a román stílusú épületek sajátosságai;
- a gótikus épületek sajátosságai;
- a gótika kibontakozását segítő társadalmi és gazdasági változások.



A jáki templom román stílusú belső tere



Maria Laach román stílusú apátsági temploma



A 12. században épült angliai Lincoln-katedrális belseje

„Urunk születésének 1003-ik esztendejében mindenütt, de főleg **Itáliában és Galliában** azt láthatta az ember, hogy itt is, ott is **átépítik a templomokat**; jóllehet Isten házait jobbra erőkre építették, és így nem lett volna szükség felújításukra, a hitközségek szinte mind azon buzgólkodtak, hogy **díszesebb templomuk** legyen, mint a szomszédnak. Mintha csak a világ megrázta volna magát, hogy levesse régi lepleit s templomokból terítsen magára új, fehér palástot.” (Raoul Glaber)



A kölni dóm

„Miután a templom **újonnan épített hátsó részét összekapcsolták** a korábbiakkal, a templom egyszeriben **tündökölt** fényessé vált közegével, mert csillog mindaz, ami csillogóan csillogóval párosul, és **fényt sugároz a nemes épület**, melyet keresztül-kasul átjár az **új ragyogás**.” (Suger apát emlékirataiból – a francia királyok temetkezési helyét, a Saint Denis-i bazilikát alakíttatta át az apát gótikus stílusban)

☰ Feleletvázlat

Bevezetés

A román és gótikus stílus térbeli és időbeli elhelyezése (T1, T2, T3)

Tárgyalás ↩ 112.o.



A román építészet sajátosságai

Q A forrásokra vonatkozó további megállapítások:

A félköríves forma (lásd szentély, boltozat, a keskeny, lőrészerű ablakok lezárása) a román kori építészet egyik legjellemzőbb ismertetőjegye. A belső tér sötét, mert a homlokzat súlyos zárt tömegét kisméretű ablakok vagy ikerablakok tagolják.

A homlokzat súlyos zárt tömegét kisméretű ikerablakok tagolják. A homlokzatot toronyok fogják közre.

A gótikus építészet sajátosságai

Q A forrásokra vonatkozó további megállapítások:

A mérnöki tudás gyarapodásával megjelentek a bordák szaporításával kialakuló, a boltmezőket egységbe fogó csillag- és hálóboltozatok, oszlopkötegek, oldalhajók. Ezek támasztják a főhajó oldalát, így nagy belső térmagasság alakítható ki.

A hatalmas ablakokon beáramló fény jelentős szerepet kapott a misztikusabb hitélmény kialakításában, s a változás egyik központja a franciaországi a Saint Denis-i bazilika.

Az ablakok kiemelkedő szerepe a képen is jól látható: a támpillérek közeiben helyezkednek el, és a teljes támpillérközt kitöltik (ahogy ez a gótikus templomoknál általános). A falak csipkézése légies hatást kelt.

A gótika kibontakozását segítő társadalmi és gazdasági változások

Befejezés

A gótikus építészet című rész bevezető gondolatai ➡ 113.o. II./4.

2. Mintatétel

A források és saját ismeretei alapján mutassa be a reneszánsz kor sajátos vonásait!

Feleletében térjen ki az alábbi szempontokra:

- a reneszánsz korszak emberképe;
- a humanizmus és a vallásosság kapcsolata;
- a reneszánsz művészet sajátosságai: építészet, festészet, szobrászat.

„Mielőtt egyetlen esetből általános érvényű szabályt alkotnál, próbáld ki kétszer-háromszor, és figyeld, vajon a próbák ugyanazzal az eredményekkel járnak-e. [...]

Azok a tudományok, melyek nem születtek tapasztalatból, minden bizonyosság anyjától, amelyek nem fejeződnek be a kézzelfogható gyakorlatban, vagyis amelyek eredete, kialakulása és végcélja nem megy keresztül az öt érzékszerv valamelyikén, hiúak és tele vannak tévelygéssel.” (Leonardo da Vinci, 1452–1519)

„A teremtés napjainak végén Isten már minden tulajdonságot megteremtett, így az ember számára már nem maradt semmi, ami sajátja lehetett volna, ezért így szólt Isten az emberhez:

Téged nem fékez semmi kényszer, téged szabad akaratodra bízlak, az fogja természetet megformálni. A mindenség közepébe helyeztelek, nézz körül, hogy mi a legkedvedrevalóbb a világban. Nem alkottunk sem éginek, sem földinek, sem halandónak, sem halhatatlannak, hogy önmagadat amilyennek csak akarod, döntésed és rangod értel-

mében **magad alakítsd ki**, s mint a fazekas, abba a formába gyúrd át, amelyik inkább tetszik. Lelked végzéséből lesüllyedhetsz az alacsony, állati világba, és újjászülethetsz a felsőbb, az Isten világába.” (Giovanni Pico della Mirandola, 1463–1494)



Reneszánsz stílusú városháza Brémában



Botticelli: Judit visszatér az asszír táborból

„Végső soron **semmilyen** maradandó nincs, sem a mi lényegünkben, sem a dolgok lényegében. Mi is, ítéletünk is és minden halandó dolog **szakadatlanul folyik és hullámzik**.” (Michel de Montaigne, 1533–1592)

„Bár **a legnyomorultabbak is olvashatnák az evangéliumokat és Pál apostol leveleit! Bár minden nyelvre lefordítanák** őket, hogy a skótok és írek mellett a törökök és arabok is megérthessék őket! [...] Bár ezeket mormolná a gazda szántás közben, a takács a szövőszék mellett; és az utazó bibliai történetekkel üzné el az út unalmát és fáradságát!” (Michel de Montaigne, 1533–1592)

Feleletvázlát

Bevezetés

A téma elhelyezése térben és időben társadalmi, gazdasági háttér **(T1, T2, T3)**

Tárgyalás 114.o. III. Reneszánsz kultúra:

a reneszánsz korszak emberképe;

Q A forrásra vonatkozó további megállapítások:

Montaigne a **humanista** gondolkodás képviselője volt, vizsgálódásainak középpontjában az ember, illetve legtöbbször saját maga kerül. Ezáltal emeli ki a gondolkodás személyességét, hiszen a külső világ a saját tudatunkon átszűrve értelmeződik. Mivel szkeptikus – a görög filozófia hérakleitoszi alapvetését elfogadva – a világ mindig változik, ezért az arra reflektáló emberi ítélet is szükségszerűen változik.

a humanizmus és a vallásosság kapcsolata;

Q A forrásra vonatkozó további megállapítások:

A humanisták nem fordultak szembe a vallással, a hittel. Montaigne fontosnak tartotta – mint minden másban – a hitben is a személyesség kialakulását. Ehhez azonban le kellett fordítani anyanyelvre a Bibliát. (A francia vallásháborúk korában élt, ismerte és elfogadta a reformáció ilyen irányú nézeteit.)



a reneszánsz művészet sajátosságai;

- építéset,

Q A forrásra vonatkozó további megállapítás:

Az Itálián kívüli reneszánsz jellegű építéset azonban sokat megőrzött a gótika sajátosságai közül is, ahogy az a második képen látható (pl. díszítőelemek a falakon, kis tornyocskák).

- festéset,

Q A forrásokra vonatkozó további megállapítások:

A reneszánsz alkotók legfőbb célja az emberi test és a természet hű megjelenítése. A valóságigény azonban összekapcsolódott a harmónia igényével is, vagyis a realizmus nem teljes, ebből a szempontból nem mentes az alkotás az idealizált megoldásoktól. Habár a néző tisztában van a téma drámaiságával, amire egyértelműen utal a kard Judit és a levágott fej a szolgáló kezében, a színekben, a mozdulatokban és a gesztusokban ennek nyoma sincs. Kifinomult, könnyed, légies mozgás, lágy, finom női arcok, nyoma sincs rajtuk indulatnak, pláne nincs gyilkos érzelmeknek, hősie vadságnak. Két karcsú, bájos, teljesen valóságos nőt és nem hēroszokat látunk. A reneszánsz festésetben az általános emberi szépség megjelenítésével társult a részletekig ható megfigyelés; a táj és ember összhangja; a belső élmények az arcon és a testtartásban is tükröződnek. Reálisan ábrázolták a térhatást, kiterjedést.

- szobrászat,

Q A forrásokra vonatkozó további megállapítások:

A reneszánsz tudományosság a spekulatív teológia helyett a természet megismerése felé fordult, a tekintélyelvű érvelést a tapasztalati tudás fontosságának felismerése váltotta fel. Leonardo is, a reneszánsz tudományosság és művészet képviselőjeként a tapasztalatot tekinti a megismerés érvényes módszerének.

Mirandola, a humanista gondolkodó az ember helyét a világmindenség központjában határozta meg (a teremtés csúcsa az ember), s emellett az ember nagyságát, méltóságát, szabad akaratát vallotta.

Befejezés

A reneszánsz elit jellege (3. Humanizmus című rész utolsó bekezdése)

11. tematika

Államalapítás és az új rend megszilárdulása (Géza fejedelem és I. (Szent) István, Szent László, Könyves Kálmán uralkodása, IV. Béla)

I. AZ ÁLLAMALAPÍTÁS

1. Géza fejedelem (972–997) (T1)

Géza célja egy szervezett állam létrehozása, a belső politikai helyzet megszilárdítása és a keresztény vallás államvallássá tétele volt. Feleségül vette Saroltot, az erdélyi gyula lányát, ezzel megszerezve az ország keleti részének támogatását. Felmérve az ország helyzetét, felhagyott a kalandozó hadjáratokkal és követeket küldött 973-ban Quedlinburgba, a német birodalommal szomszédos országok tanácskozására. A tanácskozáson hittérítő papokat kért a magyarok számára, cserében lemondott a Lajtán túli területekről. Személyesen viszont nem jelent meg, ezzel kifejezte azt, hogy nem hódol